

EVIG MOTSTAND

Adorno and the Political

Av Kalle Risan Sandås

Adorno and the Political

- Espen Hammer
- Routledge
- 2005

Filosofen, sosiologen og musikkritikeren Theodor W. Adorno favnet svært bredt. Gjennom sin tilknytning til den legendariske Frankfurterskolen, ved Institut für Sozialforschung, Frankfurt er han en av de få skikkelser som i dag kan leses innenfor både filosofi, estetiske fag og sosialvitenskapene gjennom den interdisiplinære teoritradisjonen som generelt kalles kritisk teori. Kun et fåtall fordyper seg allikevel i Adornos tenkning, og et overfladisk forhold til hans arbeider vil typisk vektlegge tre-fire ting, for eksempel det som ofte kalles hans bunnløse pessimisme, kulturelle elitisme og hans tilknytning til Frankfurterskolen og deres ny-marxisme. ”Forbigått av Habermas” er allikevel kanskje den vanligste måten å stemple hans filosofi på, da særlig innenfor sosialvitenskapene, politisk teori og sosialfilosofien. Her oppfattes ofte Adornos teoretiske plattform, preget av aporier og stadig tvisyn, å representere et ”dead end”, som i dag er forløst av eleven Jürgen Habermas’ kommunikative paradigme eller av en post-strukturalistisk modell, som for eksempel Foucaults. I kjølvannet av en antatt postmoderne og postindustriell tid vil det sosialfilosofiske bidraget som er særegent for Adorno, preget av hegelianske-marxistiske begreper som *tingliggjøring*, *formidling*, *forsoning*, *autonomi* (som subjektets radikale selvbestemmelse) og en negativ dialektisk metode, nedtones eller falle bort. En vanlig oppfatning er at Adorno heller ikke viste et stort politisk engasjement innenfor de konvensjonelle sfærer for politisk aktivitet (parti, organisasjoner etc.), snarere det

motsatte. Det som står igjen er kun hans estetikk, som på tross av å være viktig vektlegges i overkant mye i Adornoresepsjonen. I denne sammenheng er det gledelig at Espen Hammer har valgt å skrive en engelskspråklig bok som tar for seg nettopp den politiske og sosialfilosofiske dimensjonen ved Adornos tenkning og liv.

Hammer ønsker å vise hvordan Adornos filosofi gjennom en rekontekstualisering innehar en relevant kritisk-politisk brodd, som kan fungere som et nødvendig teoretisk korrektiv til en historisk epoke preget av ahistorisk selvforståelse (”end of history”) og manglende evne til å forestille seg legitime, rasjonelle politiske og økonomiske alternativer til den nåværende samfunnsorden. Adornos filosofi er om mulig mer relevant i dag i dens intense dialektiske gjennomgang av alle tenkelige ideologiske posisjoner og fronter. Hans rastløshet og uvilje mot å endelig slå seg til ro i en politisk-ideologisk leir kan være effektivt som et mer dyptgående engasjement, et engasjement som kanskje makter å se utover horisonten av ”det gitte”. Hammer skriver selv at hans lesning av Adorno ønsker å rekonseptualisere normative ideer som sannhet, rasjonalitet og engasjement, ideer og idealer som i følge han selv har måttet lide under et postmoderne hegemoni.

Å skrive en bok om Adornos relasjon til den politiske dimensjon er allikevel ingen enkel oppgave, noe Hammer selv påpeker. Adornos filosofi og forfatterskap er komponert, som han kanskje selv ville si, med den hensikt å unngå simple fortolkninger og unngå klassifikasjon. Hans filosofi er i seg selv en motstand mot enkle ideologiske løsninger, og hans spesielle form og stil gir nemlig muligheter til å forstå en del av det politiske engasjementet. Den politiske dimensjonen må forstås både gjennom det konkrete innholdet i hans forfatterskap, gjennom de bio-

grafiske fakta, men også gjennom nettopp forfatterskapets spesielle form. Uten dette helhetsperspektivet kan Adorno fort misforstås. Slik finnes det også en rekke måter å lese hans filosofi på, og ulike sider å vektlegge. For eksempel er den marxistiske arven, som en videreføring av den tyske idealismen, eller som en forgjenger til en post-strukturalistisk differensfilosofi. Her kan Adorno forstås som en forgjenger som på tross av sin kritikk av rasjonalisme og instrumentell rasjonalitet ikke ønsker å gi totalt slipp på forpliktelsen til rasjonell begrunnelse. Hammers bok tar sikte på å kombinere disse perspektivene på Adorno for å bedre forstå den politiske og sosiale dimensjonen i hans tenkning, og kanskje gjenreise Adorno, som en politisk tenker det fortsatt er viktig å lese.

Det første kapittelet i Hammers bok tar tak i det biografiske, Adornos tidvis turbulente liv. Dette begynner med hans tidlige møte med filosofien, det radikale kunstmiljøet i Berlin på 20-tallet (med blant annet Brecht og Weil) og den hegelianske-marxistiske påvirkningen gjennom Lukacs, Bloch og Adornos nære venn Walter Benjamin, mot det som skulle bli det teoretiske fundamentet for Institut für Sozialforschung i Frankfurt. Men med fascismens fremvekst (som Frankfurterskolen studerte intensivt) drives Adorno og hans kollegaer i eksil, og ender til sist i en slags permanent eksil i USA. Adorno kommer ikke hjem til Tyskland før på 50-tallet. Her blir hans tekster lest av radikale studenter i studentopprørene i 68 og 69, men Adornos uvilje mot å gi sin fulle støtte til det han ser på som autoritære tendenser hos studentbevegelsene gjør at han til sist havner i de radikales disfavør og stemples som konservativ, mens for eksempel figurer som Marcuse hylles. Hammer later til å vektlegge den biografiske historien fordi den vitner om et fundamentalt aspekt ved Adornos liv og politiske tenkning: motstanden mot det autoritære og anti-individualistiske det være seg fascisme eller det Adorno og Habermas selv kalte "venstrefascisme". Denne manglende evne til å gi sin fulle støtte gjelder også for tradisjonell politisk virksomhet, det representative demokrati og partipolitikken. Slik virker Adorno uten evne til et konkret engasjement, resignert som noen vil kalle ham. Men Hammer påpeker at de tradisjonelle anklager om Adorno som "resignert estet" ofte bygger på forutinntatte oppfatninger om politikk som noe grunnleggende lett og enkelt, hvor raske løsninger går foran refleksjon og tvil. Slik mener Hammer at Adornos filosofi må ses som en korreks for denne form for mentalitet, hvor den desperate trangen til å måtte "gjøre noe" med den sosiale, politiske og økonomiske situasjonen får en til å kaste all refleksjon over bord, og slik risikere å oppnå en falsk form for frigjøring. "A wrong life cannot be rightly

lived" er et av Adornos mest kjente utsagn. Problemene stikker nemlig dypere.

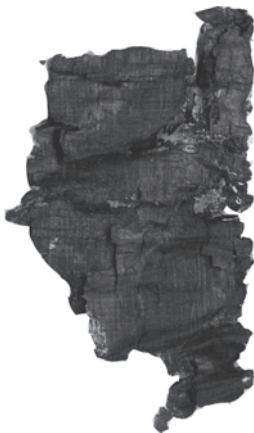
Det fundamentalt gale i autoritære systemer er slik Adorno ser det forankret på et langt dypere nivå, som også gjør seg gjeldende i moderne demokratiske stater. Kimen til problemet ligger i antagonistiske strukturer i for eksempel en kapitalistisk økonomi bygd på rå konkurranse, men dette er en struktur som forsterkes av en spesiell form for tenkning og omgang med vårt miljø i en antagonistisk mentalitet og innstilling. Hammer beveger seg over i en drøfting av Adornos forhold til marxismen, hvor da særlig fenomener som *tingliggjøring* og varens særegne logikk blir gjennomgått. Adornos filosofi er, som Hammer vektlegger, først og fremst knyttet til det Adorno kaller *det ikke-identiske*. I følge Adorno representerer det ikke-identiske en undetrykt og fortrenget dimensjon under moderne kapitalisme og byråkratisk statsforvaltning, men også i vår daglige tenkning i det en systemmentalitet blir total, denne systemmentaliteten kaller Adorno for *identitetstenkning*.

Det sosiale, økonomiske og politiske system og den mentalitet og tenkning som supplerer den institusjonelle praksis utgjør i dag en falsk totalitet som undertrykker momentet av kvalitativ partikularitet, det ikke-reduserbare, og ikke-byttbare. Dette forstår Adorno som et uttrykk for vår mentalitets fiksering rundt det partikulæres (det ikke-identiskes) subsumering under universelle begrep (det identiskes), noe som innebærer at noe partikulært under rådende identitetstenkning kun får sin verdi innenfor et funksjonelt system. Partikularitet kan representere alt fra et enkelt objekt til det enkelte individ. Under identitetstenkningens hegemoni anerkjennes momentet av partikularitet først når det partikulære går opp i en større helhet. Det partikulære tvinges med andre ord inn under det universelle på flere nivåer av praksis. Adorno ser dette komme til uttrykk både i vår daglige erkjennelse av ting (slik f. eks Kant ser domfellelse i erkjennelsen som en subsumering av partikulære inntrykk under et universelt begrep), i en organisert økonomi for handel, på arbeidsmarkedet, samt i autoritære politiske og sosiale grupper, være seg partiet eller det man kan kalle nasjonens *folk*. Disse eksemplene opphever med nødvendighet momentet av ikke-reduserbar, kvalitativ partikularitet. Særlig i identitetstenkningens relasjon til det økonomiske system, som et slags uuttalt premiss, viser Hammer hvorledes Adorno, på tross av sin kritiske holdning til kommunismen, vektlegger et marxistisk perspektiv som han kombinert med en generell kritikk av erkjennelsesteori. Kritikken av identitetstenkning bygger på Marx' analyser av transformasjonen av varens bruksverdi til bytteverdi, men spiller seg ofte ut som en

filosofisk kritikk av det dialektiske forholdet mellom erkjennende subjekt og erkjent objekt i kantianske og hegelianske termer. For eksempel er transformasjon av varens bruksverdi til bytteverdi i følge Adorno et uttrykk for en mer generell samfunnsmessig utvikling, hvor det kvalitative ved objekter og relasjoner forflates og forestillingen om det individuelle *iboende egenverdi* oppheves. Midler omgjøres til mål i seg selv, en analyse som har mye til felles med Georg Simmels kritikk av de nivillerende effektene av pengeøkonomien i *Philosophie des Geldes*. Et økonomisk system er med andre ord avhengig av identitetstenkning som en uutalt betingelse. Hammer skriver:

For an item to be a commodity and hence enter into an exchange relationship, it is necessary that it be commensurate with other items. Considered exclusively in terms of its use-value; an item is precisely incommensurate; there is no common measure of value by means of which the exchange can take place...

.More generally, the logic of commodification itself allows a thing to appear only insofar as its use-value – which for Adorno becomes a cipher for everything that can possibly contain a utopian promise: difference and heterogeneity, otherness, the qualitative, the radically new, the corporeal, in short what he calls “the non-identical” – becomes subordinate to its exchange-value. (Hammer 2005:31)

Hammers kapitel om Adornos relasjon til marxismen er i det hele tatt svært godt idet han på en vellykket måte beskriver relasjonen mellom Adornos bruk av de marxistiske begrepene og hans kritikk av idealisme og erkjennelsesteori i det han kaller identitetstenkning. Men der hvor marxister som Lukacs så et potensial i proletariatet som et historisk subjekt, med frigjørende muligheter til å bryte prosessen av tingliggjøring, stiller Adorno seg skeptisk til et proletariat overhodet, fordi slike bevegelser sjeldent aksepterer heterogenitet og forskjellighet, og dermed representerer en falsk frigjøring. En sann kollektivism lar vente på seg. Hammer mener at Adornos politiske bidrag fokuserer på å gjenreise eller minnes det ikke-identiske i ulike former for undertrykkende sosial praksis ved å undergrave den form for tenk-

ning og tingliggjørte bevissthet han ser konstituere denne praksis. Hammer kaller dette for en form for ”ethics of resistance”. I kapitlet ”The Persistence of Philosophy” argumenterer han for hvorledes *Negative Dialektik* må forstås som Adornos egentlige politiske bidrag. Ved å rekonseptualisere filosofien forsøker Adorno, i følge Hammer, å undergrave det teoretiske og konseptuelle fundamentet for ethvert totalt system hvor det partikulære (ikke-identiske) faller inn under bredere kategorier (være seg sosialt, politisk eller erkjennelsemessig) og får sin identitet og verdi kun gjennom dette. Subsumpsjon blir i det hele tatt et bilde på all form for undertrykkelse, hvor det individuelle forsvinner, gjøres irrelevant. Hammer virker slik å se Adornos politiske bidrag hovedsakelig som en form for teoretisk aktivisme. Gjør dette Adorno til en form for teoretisk anarkist, hvor fraværet av muligheter for konstruktiv aktivisme fører til en konseptualisering av det politiske i rene subversive termer? Og finnes det

slik overhodet rom for kollektiv samhandling innenfor satte institusjonelle rammeverk, i organisasjoner og statsapparat? Hammer klarer ikke alltid helt å unngå et tidvis inntrykk av Adorno som kun en form for ”lokal teoretisk sabotør”, ikke ulikt mange post-strukturalistiske tenkere Hammer av gode grunner ønsker å skille Adorno fra. Adornos kulturstudier, hans polemiske engasjement som debattant og hans kulturkritikk viser det lokale nedslagsfeltet i hans politiske tenkning, som på tross av å være svært koherent og enhetlig vitner om at Adorno kanskje var best som kritiker.

I *Negative Dialektik* formuleres Adornos politiske idealer og mål i termer nesten utelukkende hentet fra filosofien. Men hans erkjennelsesteori og metafysikk rommer alltid en sosial og politisk dimensjon. Hammer gjør rede for hvorledes målet hele tiden er en mer åpen, forsonet erkjennelsemessig relasjon mellom subjekt og objekt, hvor det partikulære objektet kan frigjøres fra en tingliggjørende og statisk anskuelse innenfor rådende identitetstenkning (det Benjamin og Adorno kalte *das Immergleiche*). Idealet er i stor grad hentet fra Benjamins messianistiske filosofi, hvor målet er å oppnå et brudd i vår tidsoppfatning, og åpne opp for erfaringen av det absolute i fragmentert *Jetztzeit*. Men Hammer påpeker hvorledes Adorno (i motsetning til Benjamin) ikke vil gi slipp

på den marxistiske oppfatningen om historiske, sosiale muligheter for forsoning. Slik står han i følge Hammer i fare for å rives mellom et immanent og et transcendent nivå som ikke lar seg forene. I fravær av historiske muligheter for frigjørende praksis blir det beste alternativet en form for teoretisk aktivisme som hviler i kontradiksjoner og apori, og slik minnes det ikke-identiske som et levende eksempel på hva sivilisasjonsprosessen fortrenger. Dette forestiller han seg som en form for frigjøring av et fortrent moment av natur og ideosynkrasi, i sosiale, politiske og økonomiske systemer, og en aksept av forskjellighet. Hammer skriver om Adorno: "Although he neither formulated a political program nor advocated any form of activism, he engaged theoretically in trying to resist the identitarian regimes that block the realization of freedom and happiness". Problemet blir hvorledes dette momentet av ikke-identitet, som overskrider konseptuell diskursivitet, skal kunne fungere som en rasjonelt bindende instans. Her vil ofte kunstverkets rolle betones som et uttrykk for det ikke-identiske som kan fungere som et alternativ til konseptuell erkjennelse og identitetstenkning. Hammer vektlegger også Adornos estetikk som en modell for en politisk aktivisme. Det autonome, asketiske kunstverket kan fungere som et alternativt kritisk engasjement til samtiden, i en tid hvor den politiske arena selv er oppslukt i den form for mentalitet som undergraver frigjøring. Det handler om å på best mulig måte fungere som en form for aktiv motstand til rådende uniform mentalitet. Kunsten må først og fremst forbli asketisk, negativ og nekte seg selv enhver fremstilling av forsoning så lenge samfunnet fortsatt befinner seg i en uforsonlig tilstand. Ved å nekte seg selv å gi etter for de klassiske kravene om skjønnhet eller den marxistiske ideen om en politisert kunst, formidler og ivaretar kunsten disse idealene på en bedre måte enn den hadde gjort ved å føye seg etter disse idealene direkte, noe som i følge Adorno blir ideologi.

I disputtene med Benjamin, som i sitt sene essay "Kunstverket i reproduksjonens tidsalder" argumenterer for en politisering av kunstverket som et svar til fascismens estetisering av politikken, diskuteres det hvordan kunsten på best mulig måte ivaretar det politiske og kritiske engasjementet. Adorno vektlegger, slik Hammer ser det, et spesielt begrep om det sublimе gjennom negativitet som det beste alternativet, og han tviholder på idealet om en fortsatt autonom kunst. Kun ved å holde fast ved idealet om den autonome kunsten, *l'art pour l'art*, og ikke gi etter for tanken om en eksplisitt politisert kunst, kan det virkelig kritiske og politiske potensialet i kunsten ivaretas. Adorno skriver at sosiale konflikter og klassekamp er inn-

bakt i selve strukturen til kunstverkene som produseres, i deres materielle historie. Adornos estetikk blir slik et bilde på noe av det politiske i hans tenkning generelt. Det virker ofte som om han ser det eksplisitt politiske som *mindre politisk* enn et engasjement som bevisst nekter seg selv en plass i en politisk diskurs, fordi sosiale og politiske konflikter uansett kommer til syne for det sensitive blikk i alle deler av samfunnet.

Det mest sentrale for Hammer i Adornos filosofi blir allikevel den filosofiske aktivismen som et eget politisk alternativ, et ansvar som hviler på filosofene. Skal man lese Adorno som politisk tenker må man altså i følge Hammer fortolke *Negative Dialektik*. Teori får en forrang i fraværet av muligheter for sann praksis. Her er Adorno som polemiker og filosof fortsatt intenst politisk. I hans teoretiske arbeid viste han et engasjement, en samfunnsmessig bevissthet og en evne til å tenke politiske, økonomiske og filosofiske sammenhenger som ofte overgår bidrag fra dagens fagfilosofiske miljøer. I filosofien og i lokale subversive teoretiske angrep finnes det fortsatt en rest av frihet, og vi minnes i følge Adorno forestillingen om et forsonet samfunn. Teorien bærer på et løfte om noe mer, som man ikke kan gi slipp på. Nettopp dette blir noe av det viktigste prosjektet med Hammers bok, å holde idealer og drømmer om en radikalt annerledes tilstand i live i en tid hvor dette kritiseres som håpløs romantisisme og virkelighetsfjern tenkning (med rette og urette). Hammer skriver at Adornos filosofi må forstås som en form for perfektjonisme. Dette begrepet er det litt vanskelig å få klarhet i da delen om perfektjonismebegrepet, hvor Hammer trekker på Stanley Cavell, er noe kort. I fravær av et forsonet samfunn, hvor det ikke-identiske fortsatt undertrykkes, kommer det politiske hos Adorno til uttrykk som en dialektisk posisjonering for å stadig maksimere graden av motstand. Hans radikalisme kan kanskje sies å være vanskelig å få øye på fordi den stikker så dypt. Den angriper det absolutt fundamentale, premissene for vår tenkning, vår omgang med vårt miljø og ting, og sosialitet som sådan. Hammer har skrevet en svært god bok om Adorno, som favner bredt og er rik på stoff. Boken løfter ofte frem Adornos posisjon ved å diskutere forholdet til en rekke andre filosofer, som Hegel, Benjamin, Lyotard og Habermas for å nevne noen. Hammer klarer allikevel å holde en rød tråd gjennom alle kapitler. Boken fungerer også godt som en form for introduksjon til Adornos filosofi, men har kanskje mest å tilby dem som kjenner til ham fra før, eller dem som ønsker å oppheve fordommer omkring Adorno og det politiske.